

Youth Social Problems in the thought and experience of Imam Musa Sadr

MohammadSadegh Karbalaieizadeh Estabraq^{✉1} | Mohsen Saboorian²

1. Corresponding Author, Sociology PhD student, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran,.

Email: m.karbalaieizadeh@ut.ac.ir

2. Assistant Professor, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: saboorian@ut.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 27 - 01 - 2023

Received in revised form:

27 - 01 - 2024

Accepted: 27 - 02 - 2024

Published online:

14 - 5 - 2024

Keywords:

youth problems, generation gap, youth religiosity, youth movements, interaction with youth. Imam Musa Sadr.

Imam Musa Sadr is one of the most significant contemporary Muslim thinkers. The development of his thoughts and practices within the context of social activities increases the importance of studying them. In this paper, we studied the youth social problems in the thoughts and practices of Sadr by using thematic analysis. In the field of youth, several problems were brought to Sadr's attention. Including youth movements, generation gap, and interaction with youth. For each of these problems, the identified themes were categorized into causes and solutions. In analyzing youth problems, Sadr pays attention to the idealistic and revolutionary nature of young people, and also to the requirements and social conditions of today, which are the result of the new civilization. Therefore, by praising this spirit of youth, he considers it as a capacity for changing and reforming society, which should be used correctly in guiding the youth movements. In addition, he emphasizes on educating the young generation based on the correct worldview, preserving the culture of faith in God and absolute values, and strengthening family and social emotional ties, which prevents generational gaps and its consequences. He also considers the improvement of social conditions as a prelude to interacting with youths and inviting them. In order to attract youths, he calls on religious people to improve their behavior, to introduce religion and its intellectual and practical capacities, while establishing religious organizations and institutions to attract them..

Cite this article: Karbalaieizadeh Estabraq, M.S.,& Saboorian, M (2024). Youth Social Problems in the thought and experience of Imam Musa Sadr, *Journal of Social Problems of Iran*, 14 (2),81-95.

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

بررسی مسائل اجتماعی جوانان در اندیشه و تجربه امام موسی صدر

محمدصادق کربلایی زاده استبرق^۱ | محسن صبوریان^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: m.karbalaiezadeh@ut.ac.ir

۲. استادیار دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: saboorian@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

امام موسی صدر یکی از مهم‌ترین اندیشمندان معاصر مسلمان در حوزه نظر و عمل است. تکوین اندیشه و تجربه او در بستر فعالیت‌های اجتماعی و مواجهه با مسائل اجتماعی اهمیت مطالعه آن‌ها را بیشتر می‌نماید. در این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون به بررسی مسائل اجتماعی جوانان در اندیشه و تجربه او پرداختیم. در حوزه جوانان چند مسئله مورد توجه صدر قرار گرفته است؛ از جمله مسئله جنبش‌های جوانان، گسست نسلی و نیز تعامل و ارتباط با جوانان. در مورد هر یک از این مسائل، مضامین احصاشده در دو دسته علل و راهکارها مرتب شدند. صدر در تحلیل مسائل جوانان از یک سو به طبیعت آرمان‌گرا و تحول‌خواه جوان توجه دارد و از سوی دیگر به اقتضات و شرایط اجتماعی امروز که به‌نوعی رهاورد تمدن جدید است. از همین رو با ستودن این روحیه جوانان، آن را ظرفیتی برای تحول و اصلاح جامعه برمی‌شمرد که باید به‌نحو صحیح در هدایت جنبش‌های جوانان به‌کارگرفته شود. در کنار این، بر اهتمام به تربیت نسل جوان برمبنای جهان‌بینی صحیح، حفظ فرهنگ ایمان به خدا و ارزش‌های مطلق و تقویت پیوندهای عاطفی خانوادگی و اجتماعی که مانع از گسست‌های نسلی و تبعات آن است تأکید دارد. همچنین بهبود شرایط اجتماعی را مقدمه تعامل با جوانان و دعوت آنان می‌داند. برای جذب جوانان، او اهل دین را به ارتقای رفتار در تعامل با آنان، معرفی صحیح دین و ظرفیت‌های فکری و عملی آن به جوانان، ضمن برپایی تشکیلات و نهادهای دینی و بسترسازی برای جذب آنان فرامی‌خواند.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۱۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۲/۲۴

کلیدواژه‌ها:

مسائل جوانان، گسست نسلی، جنبش‌های جوانان، دینداری جوانان، تعامل با جوانان، امام موسی صدر.

استناد: کربلایی زاده استبرق، محمدصادق و صبوریان، محسن. (۱۴۰۳). بررسی مسائل اجتماعی جوانان در اندیشه و تجربه امام موسی صدر؛ بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۱۴(۲)، ۸۱-۹۵.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران. © نویسندگان.

مقدمه و بیان مسئله

تحولات ناشی از مدرنیته در سده‌های اخیر، از جمله تحول در بنیادهای فکری و معرفتی، تحول در بنیاد نظم و سازمان اجتماعی و تحولات جمعیتی، منجر به تغییرات بسیاری در ساحت‌های گوناگون حیات اجتماعی انسان و به دنبال آن، پدید آمدن مسائل اجتماعی در حوزه‌های مختلف زندگی اجتماعی او شده است (معیدفر، ۱۳۸۶: ۱۱). با سرایت تحولات ناشی از مدرنیته به دیگر جوامع، مسائل اجتماعی ناشی از آن نیز محدود به جوامع اروپایی نماند، بلکه دیگر جوامع، از جمله مسلمانان، را نیز درگیر ساخت. در این میان، برخی از عالمان مسلمان علاوه بر اندیشه‌ورزی در ساحت نظر، در عمل نیز با حضور در عرصه فعالیت‌های اجتماعی، در پی فهم و پاسخ‌گویی به این مسائل برآمدند و در مواجهه با آن، به تدبیر و سیاست‌گذاری در جامعه و تلاش برای تأسیس نهادهای مختلف و وضع قوانین و مقررات مقتضی پرداختند (بوذری‌نژاد، ۱۴۰۰: ۴-۵).

امام موسی صدر یکی از این معدود عالمان معاصر است که علاوه بر اندیشه‌ورزی در ساحت نظر، در عرصه عمل نیز در قامت یک مصلح اجتماعی دارای تجربه‌های ارزشمندی در مواجهه با مسائل سیاسی و اجتماعی است (هیئت‌رئیس جنبش امل، ۱۳۹۳: ۸۹-۹۸). حضور او به‌عنوان رهبر شیعیان در لبنان با چالش‌های بسیاری همراه بود. با این حال او، فراتر از مرزهای سیاسی و مذهبی، برای توانمندسازی مردم محروم و احیای جامعه لبنان کوشید. درگیری او با مسائل اجتماعی و سیاسی، افزون بر شکوفایی و تکوین اندیشه‌های او، به گشودن افقی نو به روی مردم محروم لبنان کمک کرد (Gharbieh, 1996: 164-166; Naim, 1998: 12-14). او در ریشه‌یابی مسائل جامعه توجه خود را با گذار از نگاه‌های سنتی به زمینه‌های اجتماعی معطوف ساخت. از همین رو کوشید در فعالیت‌های اجتماعی‌اش خوانشی ناب و متناسب با مقتضیات زمان از دین ارائه کند که پاسخگوی نیازهای مردم زمانه، به‌ویژه روح جست‌وجوگر نسل جوان، باشد (اباذری، ۱۳۸۱: ۹۳-۹۵).

جامعه آن روز لبنان از یک‌سو به دلیل نزدیکی به جوامع اروپایی و دخالت و نفوذ کشورهای استعمارگر بسیار تحت تأثیر فرهنگ غربی قرار گرفته بود. از طرفی معضلات سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و دینی حاکم بر لبنان، از جنگ‌های داخلی و خارجی تا نابرابری‌های اجتماعی و فرقه‌گرایی، آن را مستعد مسائل اجتماعی گوناگون ساخته بود. سال‌ها سلطه استعمار و احزاب وابسته، علاوه بر عقب‌ماندگی و فقر اقتصادی، به بیگانگی مردم از فرهنگ، هویت و تاریخ خویش منجر شده بود. در این میان، تلاش استعمارگران برای پیشبرد اهداف خود، از راه‌های فکری، فرهنگی، تربیتی و اجتماعی، بیشتر معطوف به قشر کودک و جوان بود (چمران، ۱۳۶۲: ۳۱-۳۲؛ اباذری، ۱۳۸۱: ۸۸-۹۱؛ پرغو، ۱۳۸۳: ۴۶-۵۲). محرومیت‌های شدید اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شیعیان در محیط فاسد لبنان، آنان را به مردمی بی‌اراده و آلت‌دست فئودال‌ها و احزاب سیاسی بدل ساخته بود. تبعیض‌ها علیه شیعیان موجب شده بود بسیاری مذهب خود را انکار کنند یا دست به مهاجرت بزنند. این ظلم، محرومیت و تبعیض و احساس طرد و حقارتی که به دنبال داشت، زمینه‌ساز تحركات افراطی و جذب جوانان شیعه به احزاب کمونیستی، در نتیجه روی‌گردانی آنان از دین و حتی ستیز با آن می‌شد. به‌علاوه که حضور و فداکاری علما و روحانیت نیز در این دوران به چشم نمی‌خورد، بلکه اغلب آنان به ابزاری در دست زر و زور برای استثمار هرچه بیشتر مردم بدل شده بودند (چمران، ۱۳۶۲: ۳۲-۴۱؛ صدر، ۱۳۹۹: ۳۵).

امام موسی صدر اما، با ورود به لبنان و مشاهده این مسائل، به‌سرعت نسبت به حل آن‌ها با رویکردی دینی اهتمام ورزید. حرکتی که او با جذب جوانان و اتکای به آنان در لبنان بنا نهاد، نه تنها توانست جوانان را از بند انحرافات فکری و عملی باز دارد، بلکه آنان را به نقطه قوت و کانونی اثرگذار برای مقاومت در برابر دشمنان داخلی و خارجی و توانمندی شیعیان محروم لبنان بدل ساخت (چمران، ۱۳۶۲: ۸۴-۹۶). با توجه به این تجربه ارزشمند در مواجهه با مسائل اجتماعی معاصر جوانان، در این پژوهش به دنبال پرداختن به

مسائل این حوزه با واکاوی اندیشه و تجربه امام موسی صدر هستیم. چراکه این حوزه همچنان از حوزه‌های مهم مطالعات جامعه‌شناختی به شمار می‌آید.

پیشینه جامعه‌شناسی جوانان به‌طور سنتی به ظهور روان‌شناسی رشد در دهه ۱۹۵۰ و تمرکز بر فرهنگ‌های اوقات فراغت و مقاومت جوانان در دهه ۱۹۷۰ برمی‌گردد؛ اما متأثر از تغییرات اجتماعی معاصر و آثار آن بر زندگی جوانان، همچنان انگیزه پرداختن به دوره جوانی وجود دارد؛ به‌ویژه که امروزه مرزهای سیاسی و فرهنگی بیش‌ازپیش در حال ادغام است و همچنان جوانان پیشرو تحرکات و پویایی در جوامع هستند (Wyn & Cahill, 2015: 6-9). فراگیری تحولات ناشی از مدرنیته، گسترش جهانی‌شدن و ادغام‌پذیری مرزهای جغرافیایی، اقتصادی و فرهنگی نیز مسائل جوانان را به پدیده‌ای عام و جهانی بدل نموده است. این تحولات شتابان با متأثرساختن جوامع مختلف، منجر به بروز مسائل مشترکی در حوزه جوانان شده است. امروزه جوانان جوامع مختلف، به‌رغم برخی تفاوت‌ها، تجربه‌های کمابیش مشترکی را تا رسیدن به بزرگسالی پشت سر می‌گذارند که با بروز بحران در فرهنگ، شکل‌گیری جنبش‌های جوانان و مسائل دیگر جوانان همراه است (شیانی و محمدی، ۱۳۸۶: ۱۲-۱۳؛ Allen, 1968: 319-320).

هدف و پرسش‌های پژوهش

هدف از این پژوهش بررسی علل و راهکارهای مسائل اجتماعی جوانان در اندیشه و تجربه امام موسی صدر است. بنابراین، ناظر به پرسش‌های ذیل به سراغ داده‌های پژوهش رفتیم:

۱. علل مسائل اجتماعی جوانان از دیدگاه امام موسی صدر چیست؟
۲. راهکارهای امام موسی صدر در برابر این مسائل چیست؟

پژوهش‌های پیشین

درباره اندیشه‌های امام موسی صدر در این حوزه، اگرچه کتاب *زن و چالش‌های جامعه: جستارهایی درباره مسائل زن، خانواده و جوان* (صدر، ۱۳۹۷) دربردارنده مهم‌ترین گفتارهای او در حوزه مسائل زنان، خانواده و جوانان گردآوری و منتشر شده است؛ همچنین در منابع دیگری، که به سیره و اندیشه وی پرداخته‌اند، روایت‌ها و تحلیل‌هایی از ارتباط صدر با جوانان یافت می‌شود؛ از جمله علمی (۱۳۹۵) در کتاب خود از طریق گفت‌وگو با تنی چند از اساتید حوزه روان‌شناسی کوشیده است الگویی از سیره اخلاقی تربیتی صدر برای جوانان امروز ارائه دهد. عبدلی (۱۳۹۵) نیز در رساله خود، با موضوع فلسفه تربیتی امام موسی صدر، گرچه به مواردی از سیره عملی وی نظیر وحدت‌بخشی، همزیستی و هویت‌بخشی در جامعه لبنان اشاره کرده است، اما تمرکز این کار بر مباحث فلسفه تربیتی بوده است. همچنین شمس (۲۰۱۶) در ضمن کار خود، با هدف بررسی اندیشه‌های تربیتی صدر، به مباحث تربیتی او در مواجهه با محرومیت‌های اقتصادی، فرهنگی و تربیتی جامعه لبنان اشاره کرده است. همچنین آذربایجانی (۱۳۹۵) و گلزاری (۱۳۸۳) در گفتارهایی به بررسی اندیشه‌های تربیتی امام موسی صدر در رابطه با جوانان از منظر روان‌شناسی و مباحث تربیتی پرداخته‌اند. با این حال، پژوهشی یافت نشد که به بررسی اندیشه‌ها و تجربه‌های امام موسی صدر، فراتر از بحث‌های روان‌شناختی و تربیتی، از منظر مواجهه با مسائل اجتماعی جوانان پرداخته باشد.

روش پژوهش

در این پژوهش داده‌ها به روش اسنادی گردآوری شده است. منبع داده‌ها مجموعه دوازده‌جلدی *گام به گام با امام* (۱۳۹۶) است که روزنگار فعالیت‌ها، مصاحبه‌ها، گفتارها و نوشتارهای امام موسی صدر را از سال ۱۹۶۰ تا سال ۱۹۷۸ میلادی گردآوری کرده و توسط مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر منتشر شده است.

در پژوهش‌های کیفی کاهش داده‌ها، احصای ایده‌های اصلی و الگوبندی آن‌ها با کمک طبقه‌بندی و مقوله‌بندی انجام می‌گیرد (ذکایی، ۱۳۹۹: ۸۵). یکی از ابزارهای منعطف و کارآمد برای خلاصه‌کردن، مقوله‌بندی و بازسازی داده‌ها در متن پژوهی، تحلیل مضمون است که در این‌جا به همین منظور مورد استفاده قرار گرفته است (شیخ‌زاده و بنی‌اسد، ۱۳۹۹: ۷۹). فرایند کدگذاری و استخراج مضامین بر اساس ارتباط آن‌ها با پرسش‌های پژوهش به‌طوری که نشان‌دهنده سطحی از پاسخ‌مندی در داده‌ها باشد، صورت گرفته است (Braun & Clarke, 2006: 82). سپس یافته‌ها در سطح توصیفی تحلیل شده است.

همچنین برای استخراج مضامین سعی شد از توجه به موضوعات مورد توجه جامعه‌شناسی جوانان جهت حساسیت نظری استفاده شود. شفرز (۱۳۹۱: ۱۶-۱۷) موضوعات عمده جامعه‌شناسی جوانان را چنین برمی‌شمارد: ویژگی‌های جوانان و چگونگی پرداختن به این موضوع؛ وجوهی از دگرگونی‌های اجتماعی در یک عصر که به فهم مسائل جوانان کمک می‌کند؛ پیوند موضوع جوانان با فرایندها یا ساختارهایی نظیر خانواده، اشتغال، دین، جامعه‌پذیری، اوقات فراغت و...؛ فرایند تعامل و ارتباطات جوانان، از جمله رفتارهای جوانان در خانواده، جامعه و... همچنین رفتارهای غیرعادی، انحرافی یا معترضان آنان.

تعریف مفاهیم

- مسئله اجتماعی^۱

تعریف‌های گوناگونی از مسئله اجتماعی ارائه شده است. باین‌حال، در تعریف یک وضعیت به‌عنوان مسئله‌ای اجتماعی معمولاً بر چند ویژگی تأکید می‌شود: اظهارشدن وضعیت، به‌نحوی که در میان عموم مردم مورد بحث قرار گیرد؛ مغایرت با ارزش‌ها برای شمار مهمی از مردم که البته صرف شمار افراد مهم نیست، بلکه جایگاه آنان است که اهمیت دارد، به‌ویژه آنان که در مقام رهبری قرار می‌گیرند یا از جایگاه اجتماعی بالایی برخوردارند؛ احساس نیاز به اقدام برای تغییر وضعیت که می‌تواند به شکل‌گیری حرکت‌های اجتماعی، تصویب و اجرای قوانین یا تأسیس برخی نهادها و مؤسسات منجر گردد (رایبگتن و واینبرگ، ۱۳۸۷: ۱۲-۱۵).

یک جنبه جدایی‌ناپذیری از مسائل اجتماعی، سیاست اجتماعی^۲ یا فرایندی است که طی آن هم یک مسئله اجتماعی تعریف و هم راه‌حلی برای آن ارائه می‌شود (مشونیس، ۱۳۹۵: ۱۰). سیاست اجتماعی راهکار تأثیرگذاری بر جامعه برای مقابله با مسائل اجتماعی است که برخاسته از فرهنگ هر جامعه و بازتابی از ارزش‌های مهم آن است (همان: ۵۱-۵۳). سیاست‌های اجتماعی قابل‌تقلیل به سیاست‌های مکتوب و مصوب نیستند و صرفاً در چارچوب سیاست‌های مدون دولتی قرار ندارند؛ بلکه هم می‌توانند به سیاست‌های مکتوب و مدون و هم به سیاست‌های نانوخته و غیرمدون اطلاق شوند، خواه به مرحله اجرا و سیاست‌گذاری برسند، خواه نرسند (قاراخانی، ۱۴۰۰: ۵-۶). به‌طور کلی می‌توان آن را مجموعه اقداماتی و راهکارهایی دانست که با هدف پاسخگویی به مسائل اجتماعی

1 Social Problem

2 Social Policy

یا پیشگیری از آن صورت می‌گیرد (O'Connor & Netting, 2011: 13). از این رو توجه به راهکارهای ضمنی مسائل اجتماعی نیز مهم است.

- جوان

اگرچه توجه به موضوع جوانان سابقه‌ای طولانی در سنت جامعه‌شناسی دارد، با این حال، نگاه به جوانی به‌عنوان مقوله‌ای اجتماعی پدیده‌ای جدید است. تعاریف و نمادسازی‌هایی که درباره جوانان صورت می‌گیرد، چون ساخته ساختارهای فرهنگی و روابط اجتماعی است، دارای پیچیدگی و لغزندگی می‌باشد (ذکایی، ۱۳۸۷: ۲۱-۲۲). در نگرش کلاسیک به جوانی، عوامل زیستی و روان‌شناختی بیش از عوامل اجتماعی و فرهنگی اهمیت داشت. اما در تلقی جوانی به‌عنوان مقوله‌ای اجتماعی توجه اصلی معطوف به تعاملات اجتماعی جوانان با جامعه است. «جوانی به‌عنوان یک گروه جمعیتی و یک دوره سنی اساساً محصول مدرنیسم، صنعتی‌شدن، شهرنشینی، تفکیک اجتماعی فزاینده و رشد نهادهای آموزشی و حقوقی در جامعه جدید است» (همان: ۴۳).

از طرفی می‌توان گفت امروزه مفهوم جوانی، خود به‌واسطه تحولات واقع در متن اجتماعی مدرنیسم تغییر یافته و دیگر ضرورتاً یک محدوده سنی یا دوره‌ای از زندگی تلقی نمی‌شود، بلکه با توجه به بسط مرزهای جوانی، حتی می‌تواند نوعی نگرش تلقی گردد. (همو، ۱۳۸۶: ۷۴) اساساً مفهوم جوانی به تناسب اهداف هر پژوهش می‌تواند با معیارهای متفاوتی تعریف شود. این تعریف به نحوه نگاه ما به جوان و جوانی و نگرش ما به مسئله‌سازی از رفتارهای او برمی‌گردد. همان‌گونه که شکل‌گیری این مفهوم، به‌عنوان مقوله‌ای اجتماعی، در اروپا نیز به دنبال فرایند مدرنیزاسیون و پیامدهای آن و تأثیراتی که به تبع بر خانواده‌ها داشت، صورت گرفت و جوانی را از مقوله‌ای اساساً زیستی، بدل به مقوله‌ای اجتماعی کرد (افشارکهن، ۱۳۸۸: ۱۲۱-۱۲۳).

- جوان از دیدگاه صدر

صدر معیار جوان بودن را وابسته به گذر سن نمی‌داند، بلکه معتقد است هرکه ویژگی‌های جوانی را در خود حفظ کند، ولو با گذشت سن و سال، همچنان جوان تلقی می‌شود (ضاهر، ۱۳۹۶، ج ۲: ۲۲۶). مهم‌ترین ویژگی‌های جوانان از نظر صدر عبارتند از:

۱. در اختیار داشتن توانمندی‌های بسیار از جمله انگیزه و نیروی بیشتر که ابزار و پایه تلاش برای رسیدن به کامیابی است؛ همچنین آمادگی بیشتر جسمی و روحی که مسئولیت، امید و انتظار بیشتری را نیز برای او در پی دارد. این توانایی بیشتر، به معنای امکان بیشتر جوان برای دهش و عطا^۱، در نتیجه داشتن امکان حیات و فعالیت اجتماعی بیشتر نسبت به دیگران است (همان، ج ۲: ۳۴۱، ۲۲۵-۲۲۶، ۲۰۸-۲۱۰).

۲. ویژگی دیگر، آرمان‌گرایی و میل طبیعی جوان به تحول‌آفرینی و مشارکت فعالانه در ساخت و شکل‌دهی به جامعه‌ای بهتر است؛ چراکه عموم جوانان به سبب اشتغال به تحصیل علم، بیش از فضای واقعیت، در فضای دانش، نظریه‌ها و حقایق مجرد زیست می‌کنند؛ در نتیجه بیشتر به آرمان‌گرایی و اخلاص نزدیک‌اند و هرچیزی را ممکن می‌شمارند. صدر، جوان دانشجو را سرمایه‌آینده‌ساز و عامل محرک یا آنتی‌تز هر جامعه می‌داند که بدون آن، جامعه ابتر و بی‌روح است. افزون بر این، تعهد و وابستگی کمتر

۱ در نگاه صدر، جامعه محصول تعامل و تبادل (مادی و معنوی) میان افراد (ضاهر، ۱۳۹۶، ج ۳: ۱۴۵؛ ج ۱: ۱۲۷؛ ج ۱۲: ۴۵) و اساس حیات اجتماعی انسان مبتنی بر عطا و دهش است؛ نه صرف وجود تنفس یا حتی امید و آرزو. بنابراین وسعت انسان به گستره کار، کوشش و توانایی‌های او است. (همان، ج ۱: ۳۷۱-۳۷۲)

جوان به جامعه، در کنار شور بیشتر، تکامل و تحول‌خواهی را برای او آسان می‌گرداند؛ زیرا تثبیت‌شدن پیوندهای اجتماعی، قوی‌ترین مانع در برابر تمایل به تغییر و تحول است (همان، ج ۲: ۳۴۱-۳۴۲، ۲۰۹-۲۱۱، ۲۲۶).

۳. فرصت بیشتری که جوان در اختیار دارد و توانایی‌اش برای برنامه‌ریزی در افق‌های بلندمدت، این امکان را به او می‌دهد تا به تلاش و تحرک برای ایجاد تغییر در جامعه آینده پردازد؛ هرچند این تغییرات در کوتاه‌مدت چندان اثربخش نباشند (همان: ۲۰۹، ۳۴۲).

۴. ویژگی دیگر، صبر و تحمل بیشتر جوان، در عین نیاز بیشتر به عناصر فریبنده، است؛ طوری که توانایی‌اش برای ایستادگی، جهاد و پایداری در برابر سختی‌ها و عوامل فریبنده نیز بیشتر است. جوان در عین نرمش بیشتر، سرسختی بسیار بیشتری هم دارد. این امور لازمه تلاش برای رسیدن به پیروزی است، به‌ویژه در هنگام تغییر و تحول و رویارویی با سنتی‌ها و محافظه‌کاران (همان: ۲۰۸-۲۰۹، ۲۲۶).

امکان دهش و عطای بیشتر	توانمندی‌های بسیار مادی و معنوی	ویژگی‌های جوان در نگاه صدر
توانمندی‌های، جسمی، عقلی، مادی و معنوی بیشتر		
انگیزه و روحیه قوی‌تر		
تحول‌خواهی به سبب تعهد و وابستگی کمتر به جامعه	آرمانگرایی، تحول‌آفرینی و میل به مشارکت	
میل به دگرگونی و مشارکت فعال در جامعه	فعال در جامعه	
عامل محرک و آنتی‌تز بودن برای جامعه		
آرمانگرایی و ایده‌آل‌گرایی		
امکان برنامه‌ریزی بلندمدت برای آینده	قابلیت تلاش برای ایجاد تغییر	
داشتن فرصت‌های بیشتر		
صبر در برابر تمایلات و عناصر فریبنده	صبر و سرسختی بیشتر	
صبر و تحمل در برابر سختی‌ها و مشکلات		

مسائل اجتماعی جوانان از دیدگاه صدر

۱. اعتراضات و جنبش‌های جوانان

ناتوانی نهادهای سنتی در برآوردن نیازهای مشروع جوانان و احساس فاصله میان آرزوهای جوانان با وضع موجود، می‌تواند به شکل‌گیری جنبش‌های جوانان منجر گردد. این جنبش‌ها بیانگر تلاش آگاهانه و سازماندهی‌شده بخشی از جوانان، متأثر از تحولات فرهنگی و ارزشی، برای ایجاد تغییر در نظام اجتماعی یا مقاومت در برابر آن است (ذکایی، ۱۳۸۶: ۷۴-۷۵؛ قاسمی سیانی، ۱۳۸۸: ۱۱۱-۱۱۲). صدر جنبش‌های جوانان را نه یک تهدید بلکه ثروتی می‌داند که باید آن را در جهت صحیح برای نیل به آرمان‌ها و اهداف بزرگ به کار گرفت (ضاهر، ۱۳۹۶، ج ۱: ۳۰۶).

در نگاه صدر حرکت‌های اعتراضی جوانان از چند جهت قابل تحلیل است؛ از یک سو آرمان‌گرایی و تحول‌خواهی جوانان و روحیه مطالبه‌گر و امیدوار آنان است که در کنار نامطلوب بودن وضعیت عمومی و فاسد بودن جامعه آنان را برای تغییر جامعه برمی‌انگیزد و سبب بروز این جنبش‌ها می‌شود (همان: ج ۳، ۳۳-۳۴، ۱۴۳)؛ از سوی دیگر حتی یک جامعه صالح نیز فی‌نفسه نمی‌تواند خوشایند

جوان باشد؛ چراکه جوان برای نشان دادن خود یا به تعبیری کسب هویت اجتماعی خواهان مشارکت فعال در برپایی جامعه است و چنانچه نقشی در شکل گیری آن نداشته باشد، احساس تعلق نسبت به آن جامعه نخواهد داشت. همین امر می تواند سبب تعارض او با جامعه گردد (همان، ج ۱۲: ۷۷).

این مسئله سه راه را پیش روی جوان ناراضی قرار می دهد و به سه گونه اعتراض ختم می شود: دسته اول، جوانان سست و فرومایه اند که با نگاهی تقدیرگرایانه تسلیم واقعیت های جامعه می شوند و به جامعه و فسادهای گوناگونش تن می دهد و همان راه های نادرست موجود را پیش می گیرد. دسته دوم، جامعه ناسالم و فاسد را نمی پذیرند؛ اما برای تغییر آن نیز تلاش نمی کنند، بلکه با فرار از آن، راه مهاجرت را در پیش می گیرند. دسته سوم، در برابر جامعه ناسالم نه تسلیم می شوند و نه فرار می کنند، بلکه می ایستند و برای تغییر تلاش می نمایند. راه درست و شایسته نیز از نظر صدر همین ایستادگی و تلاش برای تغییر است (همان، ج ۱۲: ۷۷-۷۸).

صدر جوانانی را که برای تغییر جامعه ایستاده اند - گرچه دچار خطا و جذب احزاب معارض شده باشند - بهتر از آنان که تسلیم وضع موجود شدند یا از آن گریختند می داند. او برای دو گروه، جوانان مهاجرت کننده و تغییرطلب، که تن به وضع موجود نداده اند، راه حل را در ارائه تجربه و ابزار مناسب برای جذب فعال آنان می داند. چنان که احزاب و گروه های چپ توانسته اند با ارائه تجربه و ابزار خود، جوانان را جذب کنند. به همین جهت خود صدر نیز از جنبه ایجابی دست به برپایی جنبش محرومان زد و از جوانان برای حضور در آن دعوت کرد. بنابراین او ضمن نفی گرایش به چپ یا راست و تأکید بر خط اصیل خود، تن ندادن به وضع موجود، تغییرخواهی و اصلاح طلبی را تحسین می کند (همان، ج ۱۲: ۷۸-۷۹).

صدر برای استفاده از ظرفیت تحول خواهی و تغییرطلبی جوانان، از یک سو بر مبارزه با امواج ویرانگر فساد و از سوی دیگر بر فراهم ساختن فضای فکری و عملی مناسب برای سوق دادن آنان به سوی آرمان ها و اهداف بزرگ تأکید دارد (همان، ج ۱۱: ۳۰۶). او عامل گرایش جوانان به شورش و به خشونت کشیده شدن حرکت های آنان را گسست با خانواده و نسل های پیشین می داند. اما در صورت وجود تربیت دینی و فرهنگ ایمانی می توان آنان را در پیوند با جامعه و در راستای تکمیل رسالت پدران و مادران خود قرار داد (همان، ج ۲: ۹۶)؛ چراکه زیربنای این تربیت، یعنی ایمان به خدا و ارزش های مطلق موجب اصلاح نگرش ها و درک دیگر فرهنگ ها می شود. این گونه جنبش جوانان نیز به حرکتی نوآور، تحول آفرین و درعین حال سازنده بدل می گردد (همان، ج ۳: ۱۴۳). همچنین برای ایجاد امکان مشارکت جوانان، حکمرانان را به استفاده از ظرفیت جوانان در حل مسائل جامعه دعوت می کند؛ برای مثال، استفاده از این ظرفیت برای مقاومت در برابر تجاوزهای رژیم صهیونیستی یا دیگر فعالیت های اجتماعی داوطلبانه در جهت خدمت به عموم را پیشنهاد می دهد (همان، ج ۱۱: ۳۰۶؛ ج ۲: ۴۰۹-۴۱۰).

صدر جوانان را به برگزیدن چارچوبی دینی برای فعالیت های اجتماعی و ملی خود تشویق می کند؛ «به ویژه پس از آن که دین در طی قرن ها انحطاط، دستخوش توطئه و تحریف قرار گرفت و به ابزاری برای تقدیس حکومت حاکمان و حمایت از سرکشی ستمگران تبدیل شد و نیز پس از آن که دین در کلیساها و مساجد زندانی شده و از صحنه زندگی جدا افتاده بود» (همان، ج ۵: ۱۸۲). او این امر را ظرفیتی برای برگرداندن دین به عرصه اجتماعی به عنوان پیوندی میان دغدغه های اجتماعی جوانان و تلاش برای خدمت به مردم مناطق محروم و همدردی با آنان برمی شمرد.

تحول خواهی و تغییر طلبی جوانان	طبیعت آرمانگرا و تحول خواه جوانان و نامطلوبیت وضع موجود	علل	اعتراضات و جنبش های جوانان
امیدوار بودن جوانان به آینده			
آرمان گرایی و فسادستیزی جوانان			
مشارکت جو بودن جوانان در برپایی جامعه			
فاسد بودن جامعه و نامطلوب بودن وضع موجود	جهت دهی درست به ظرفیت تحول خواهی جوانان	راهکارها	
گسست پیوند جوانان با خانواده و نسل های پیشین			
دعوت جوانان به تعهد و ایستادگی برای تغییر جامعه			
ارائه تجربه و ابزار مناسب برای جذب فعال جوانان تحول خواه			
فراهم ساختن فضای فکری و عملی مناسب برای سوق دادن جوانان به سوی آرمان ها و اهداف بزرگ	تأکید بر حفظ خط اصیل اسلامی و پیوندهای اجتماعی فرهنگی	راهکارها	
مشارکت دادن جوانان در حل مشکلات جامعه			
به کارگیری تربیت دینی و فرهنگ ایمانی برای تبدیل جنبش جوانان به حرکتی نوآور، تحول آفرین و در عین حال سازنده			
نفی گرایش به چپ یا راست و تأکید بر تحول خواهی بر مبنای خط اصیل اسلام راستین			
تقویت پیوندهای خانوادگی و میان نسلی برای جلوگیری از خشونت در جنبش های جوانان	تأکید بر حفظ خط اصیل اسلامی و پیوندهای اجتماعی فرهنگی	راهکارها	
ترویج ایمان به ارزش های مطلق برای جلوگیری از ویرانگری جنبش های جوانان و پیوند آن ها با فرهنگ خود			
برحذر داشتن جوانان از منفی گرایی و نادیده گرفتن میراث خود			
دعوت به چارچوبی دینی برای فعالیت های اجتماعی و ملی جوانان			

۲. گسست نسلی

تغییرات نسلی موضوع جدیدی نیست. شکاف نسلی به سبب تغییر مداوم در زندگی اجتماعی امری گریزناپذیر است. باین حال، طرح مسئله گسست نسلی سابقه دیرینی ندارد و پدیده ای متأخر به شمار می آید. توجه دانشگاهی به این مسئله، به فراگیری جنبش های جوانان و اثرگذاری آنان در تحولات اجتماعی دهه ۱۹۶۰ برمی گردد (معیدفر، ۱۳۸۳: ۵۷؛ ذکابی، ۱۳۸۶: ۱۱۱). منظور از گسست نسلی بروز تفاوت در نگرش ها، ارزش ها و هنجارهای نسل های متوالی است که باعث بروز شکاف بین آن ها می شود. در چنین شرایطی نسل جوان دست به طغیان در برابر نسل های پیشین و گسستن پیوندهای وابستگی اش با آنان می زند (شرفی، ۱۳۸۲: ۱۰۸-۱۱۴).

صدر گسست فزاینده میان نسل ها را از رهاوردهای تمدن جدید می داند (ضاهر، ۱۳۹۶، ج ۵: ۲۱۰). از نظر او در این جا دو نوع ارتباط و وابستگی اجتماعی داریم: یک ارتباط فکری و یک ارتباط عاطفی. اگرچه به سبب پیشرفت مداوم بشر، در گذشته نیز پیوند فکری میان نسل ها ضعیف و ناپیوسته بود؛ اما پیوند عاطفی محکمی وجود داشت. در جهان امروز اما، پیشرفت سریع جوامع بشری از یک سو به تضعیف ارتباط فکری میان نسل جوان با جامعه منجر شده است و از سوی دیگر با کم رنگ کردن ارزش های مطلق و تضعیف نهاد خانواده، آن ارتباط عاطفی را نیز از میان برده است؛ چراکه با ازدست رفتن نقش واقعی زنان در خانواده آخرین بخش از

نهاد خانواده، والدگری، هم‌ویران می‌شود. در نتیجه شاهد نسلی هستیم که به سبب محرومیت از پیوند خانوادگی، با جامعه نیز رابطه ریشه‌داری ندارد. نسلی که روابط اجتماعی‌اش سطحی است، مسئولیت‌پذیر هم نخواهد بود. در نتیجه حرکت شتابان و دگرگونی سریع عصر جدید، در کنار نبود پیوندهای اجتماعی و خانوادگی و ایمان به خدا و غیب، مانع از آرامش و ثبات او می‌شود و او را به سوی ذوب شدن در امواج متلاطم و شتابان جهان امروز می‌کشاند (همان، ج ۱: ۳۱۰؛ ج ۲: ۱۳۰؛ ج ۳: ۳۲، ۷۸).

درحالی‌که وجود پیوندهای عاطفی، به‌رغم اختلاف‌های فکری، موجب می‌شد در گذشته نسل‌های جدید دستاوردهای پیشینیان را محترم بشمرند. در نتیجه میل آنان به دگرگونی، توأم با حفظ دستاوردهای پیشین و افزودن بر آن، پیشرفت و تکامل را به جای تخریب به دنبال می‌آورد و مانع از گسست میان حال، گذشته و آینده می‌شد. تفاوت در اندیشه‌ها نیز به نوگرایی، پیشرفت و بهبود اوضاع منجر می‌گشت (همان، ج ۲: ۳۴۶؛ ج ۵: ۲۱۰). درحالی‌که امروزه گسست این پیوند موجب شده دستاوردهای پیشینیان دیگر مورد احترام جوانان نباشد و جنبش‌های آنان به سمت خشونت کشیده شود. از سویی سرعت دگرگونی جامعه در کنار فقدان امر مطلق مزید بر این آشفتگی است (همان، ج ۳: ۱۵۲-۱۵۳)؛ چراکه جوان از سویی طبعاً نوگرا و خواستار چیزهای جدید است. به‌علاوه که چون برای ساختن جامعه موجود زحمت نکشیده، احساس تعلق به آن ندارد و چیز جدیدی طلب می‌کند. روحیه انقلابی جوان نیز از همین امر ناشی می‌شود. (همان، ج ۲: ۱۳۰)

همچنین در گذشته مشاهده محبت و فداکاری مطلق پدر، مادر، معلم و... در خانواده و جامعه سبب می‌شد جوان به خدا و ارزش‌های مطلق و والا ایمان بیاورد. در نتیجه با ایمان به الگوهای آرمانی رشد یابد و خود را جزئی از جامعه و تکمیل‌کننده آن بداند. امروزه اما با گسترش نگرش مادی و کالانگارانه، جوان کسی را که مطلقاً دوستدارش باشد نمی‌یابد. برای مثال، مادر وظیفه خود را در ازای پرداخت پول به خدمتکار، معلم یا دایه وامی‌گذارد. در نتیجه عملاً نقش مادری به کالایی ارزش‌گذاری شده با پول بدل می‌گردد. در مورد آموزگار و دیگران نیز همین‌طور است. با گسستن این پیوندهای عاطفی و مطلق و بدل شدن همه چیز به کالا، دیگر هیچ ارزش مطلق باقی نمی‌ماند. بنابراین جوان نیز در نبود هیچ‌گونه احساس علقه اجتماعی، تسلیم و دنباله‌رو تمایلات خود می‌گردد؛ در برابر قوانین جامعه نیز احساس مسئولیت نمی‌کند و آن را محترم نمی‌شمرد (همان، ج ۳: ۷۷-۷۹، ۱۵۱-۱۵۲؛ ج ۵: ۲۱۰-۲۱۱). از نظر صدر گرایش جوانان به سبک زندگی‌های جدید نظیر هیپی‌گری نیز از همین احساس بی‌مسئولیتی در نسل جوان برآمده است. نبود احساس مسئولیت نسبت به ساختن آینده موجب می‌شود جوان به‌جای رفتار مسئولانه، به سراغ مسائلی از این دست برود. او یکی از عوامل حس بی‌مسئولیتی جوانان در دنیای امروز را ناشی از فروپاشی خانواده و گسست میان نسل کنونی با گذشته و آینده می‌داند (همان، ج ۲: ۳۴۶-۳۴۷).

یکی از راهکارهایی که صدر در این باره ارائه می‌دهد، حفظ پیوند جوانان با جامعه از طریق حفظ و تقویت پیوندهای عاطفی در خانواده است؛ همچنین فراهم‌آوردن یک فضای سالم و مناسب برای تربیت دینی پیشرفته، آگاهانه و باز در همه قشرها و تمامی مؤسسات، مدارس و دانشگاه‌ها، در کنار ارائه الگوهای آرمانی و تقویت نگرش مبتنی بر ارزش‌های مطلق در روابط (همان، ج ۲: ۱۳۰، ج ۳: ۱۵۳). از سویی دخالت‌دادن جوانان در مسائل در همه ابعاد اجتماعی که افزون بر آمادگی آنان، موجب مسئولیت‌پذیری و رسیدن به احساس مشترک در ارتباط با دیگران می‌شود. (همان، ج ۱: ۳۶۶)

تأثیرات و رهاوردهای تمدن مادی جدید	فقدان پیوندهای عاطفی و ارزش‌های مطلق، نبود حس تعلق و امکان مشارکت جوانان در جامعه	علل	گسست نسلی
از بین رفتن پیوندهای عاطفی و خانوادگی افزون بر پیوندهای فکری			
جایگزینی ارزش‌های مطلق با نگرش مادی و کالانگاری در عصر جدید			
عدم مشارکت جوانان در ساخت آینده			
نوگرایی و عدم تعلق جوانان نسبت به جامعه	حفظ پیوند میان جوانان و جامعه	راهکارها	
از طریق حفظ و تقویت پیوندهای عاطفی در خانواده			
از طریق یک فضای تربیتی همگانی دینی، آگاهانه و باز			
تقویت نگرش آرمانگرا و نگاه مطلق به ارزش‌ها در جوانان			
مشارکت‌دادن جوانان در مسائل جامعه برای مسئولیت‌پذیری و پیوند آنان با دیگران	مشارکت‌دادن جوانان		

۳. تعامل و ارتباط با جوانان

مسئله دیگر مورد توجه صدر برقراری تعامل و ارتباط با جوانان در کنار وجود برخی شکاف‌ها و اختلاف‌ها است. او با توجه به تجربه خود به‌عنوان یک عالم و مبلغ دینی در ارتباط با جوانان در ریشه‌یابی این مسئله به برخی از موانع آن اشاره می‌کند. در نگاه صدر شرایط اجتماعی تأثیر بسیار زیادی بر تعامل با جوانان دارد. او ارتباط و تأثیر بر جوانان را با وجود فضای اجتماعی و فکری نامناسب بسیار محدود می‌داند؛ فضای نامناسبی که برآمده از مشکلاتی نظیر نبود عدالت اجتماعی، نبود فرصت‌های مناسب برای جوانان و نگرانی و ابهام آنان نسبت به آینده است. لذا ابتدا نیاز است که این مشکلات و مشغولیت‌های جوانان در سطح اجتماعی چاره‌سازی شود (ضاهر، ۱۳۹۶، ج ۵: ۳۲۵).

مانع دیگر ریشه تربیتی دارد که سطحی بودن تربیت جوانان مبتنی بر امرونهی و عادت است، بدون این‌که جوان جهان‌بینی صحیح و دیدگاه درستی درباره هستی، تاریخ و... داشته باشد؛ لذا صدر برای بهبود روابط و تعاملات اجتماعی در جهت تحقق دین، در درجه نخست برقراری یک تربیت همگانی بر مبنای یک جهان‌بینی صحیح را ضروری می‌داند (همان، ج ۱: ۳۶۶). عامل دیگری که بنا بر تجربه صدر منجر به فاصله‌گرفتن جوانان از دین می‌شود، نبود شناخت درست آنان از دین در کنار مشاهده اجرای نادرست آن توسط اهل دین است. به‌علاوه پایین‌بودن سطح فکری و آگاهی مبلغان دینی و در نتیجه پایین‌بودن سطح تبلیغ دین، مانع از ارتباط‌گیری با تحصیل‌کردگان و در نتیجه فاصله‌گرفتن آنان از تبلیغات دینی می‌شود. همچنین عدم اهتمام اهل دین به برپایی تشکیلات و نهادهایی در زمینه‌های علمی، تربیتی، ورزشی و... باعث جذب جوانان به تشکیلات و نهادهایی می‌شود که بیگانگان بنا نهاده‌اند. بنابراین وقتی جوان تحت تشکیلات تربیتی آنان رشد یافت، دیگر نمی‌توان انتظار داشت چنان‌که مورد انتظار ما است رفتار کند (همان، ج ۴: ۳۶۸؛ ج ۱: ۱۲۵-۱۲۶).

صدر در مواجهه با این مسئله از یک‌سو می‌کوشد فضای عملی و فکری مناسبی برای جذب جوانان فراهم آورد؛ برای مثال از رهگذر جنبش محرومان امکان پیوند مبارزات و آرمان‌های جوانان با ارزش‌های دینی را فراهم می‌آورد تا از این طریق بتوانند ظرفیت عدالت‌خواهانه اندیشه دینی را برای مبارزه و برپایی عدالت برای محرومان را دریابند (همان، ج ۵: ۳۲۵). او دین را واجد این ظرفیت می‌داند که مانع از هدر رفتن نیروهای جوانان شود؛ همچنین با آموزه‌های خود روابط اجتماعی را بهبود بخشد، امید و احساسات انسانی را برانگیزد و درعین‌حال جلوی تفرقه و منفعت‌طلبی را بگیرد (همان، ج ۱: ۳۶۵-۳۶۶). صدر باور عمیقی به هم‌افزایی میان ادیان و

مذاهب برای حل مشکلات توسط علمای دینی داشت. او معتقد بود باید با معرفی درست دین در راستای آزادی بخشی، حق طلبی، عدالت خواهی و پیشرفت، در پاسخ به مسائل زمانه، مردم را به آن جذب نمود (همان: ۳۶۶-۳۶۷). علاوه بر این، به ارتباط خوب مبلغان دین با جوانان و دانشجویان، همچنین اهتمام اهل دین و مجموعه های دینی به برپایی نهادهای علمی، ورزشی و مهارتی برای جذب جوانان دعوت می کرد (همان: ۱۲۵-۱۲۶). همان طور که خود او نیز نهادهای علمی، تربیتی و آموزشی بسیاری از جمله مدرسه فنی جبل عامل برای پسران و بیت الفتاة برای دختران را در لبنان تاسیس نمود.

علاوه بر این، صدر نسبت به حضور در جمع های جوانان و ارتباط مستمر و نزدیک با آنان اهتمام داشت (همان، ج ۱۲: ۲۰۵). او در نحوه تعامل با جوانان از یک سو به نصیحت و از سوی دیگر به تسامح با آنان دعوت می کند (همان، ج ۱: ۲۶). در عین حال برای پیوند و تعامل میان علمای دین و مردم، علمای دین را به مردمی بودن و پرهیز از وابستگی و دنباله روی از حکومت ها یا احزاب سیاسی توصیه می نماید. به علاوه امروزه برای تعامل و جذب تحصیل کردگان لازم است مبلغان دینی سطح فکری و آگاهی خویش را به تناسب افزایش دهند تا بتوانند با آنان ارتباط بگیرند و مانع از مخدوش شدن نگاه جوانان و تحصیل کردگان نسبت به دین شوند (همان، ج ۱: ۱۲۵، ۳۶۷).

فضای ناشی از بی عدالتی اجتماعی، نبود فرصت مناسب برای جوانان و نگرانی آنان از آینده	شرایط نامناسب اجتماعی، نبود تربیت و جهان بینی صحیح، نبود مبلغ و نهادهای مناسب	علل	
نداشتن جهان بینی صحیح و سطحی بودن تربیت			
نبود شناخت از دین و اجرای درست آن			
پایین بودن سطح فکری و آگاهی مبلغان دینی			
نبود تشکیلات و نهادهای اهل دین در زمینه های علمی، تربیتی، ورزشی و ...	به کارگیری ظرفیت های بالقوه موجود در دین	تعامل و ارتباط با جوانان	
جذب جوانان از طریق فضای عملی و فکری عدالت خواهانه موجود در اندیشه دینی			
استفاده از ظرفیت موجود در دین برای بهبود روابط اجتماعی و جلوگیری از تفرقه و منفعت طلبی			
استفاده از ظرفیت ارتباط میان ادیان و مذاهب توسط علمای دینی			
معرفی درست دین در پاسخ به مسائل زمانه			
اهتمام اهل دین به تاسیس نهادهای علمی، ورزشی و ... برای جذب جوانان			
کاربرد توانان نصیحت و تسامح			اصلاح رفتارها در تعامل با جوانان
ارتباط مستمر و نزدیک با جوانان			
افزایش آگاهی و سطح فکری مبلغان دینی			
ساده زیستی، مردمی بودن و پرهیز علمای دین از وابستگی به حکومت ها یا احزاب سیاسی			

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

امروزه حوزه جوانان یکی از حوزه‌های مهم مطالعات جامعه‌شناختی است. با این حال تجربه مواجهه با مسائل این حوزه کمتر مورد توجه بوده است. در این پژوهش تلاش کردیم به بررسی مسائل اجتماعی جوانان در اندیشه و تجربه امام موسی صدر بپردازیم. چند مسئله در این حوزه مورد توجه قرار گرفته بود: مسائل اعتراضات و جنبش‌های جوانان، گسست نسلی و نیز ارتباط و تعامل با جوانان. در مورد هر یک از این مسائل مضامین احصاشده ناظر به پرسش‌های پژوهش در دو دسته علل و راهکارها سامان‌دهی و شرح داده شد.

در تحلیل علل شکل‌گیری جنبش‌های جوانان، صدر از یک‌سو به طبیعت آرمان‌گرا و تحول‌خواه و روحیه امیدوار و مشارکت‌جوی جوان توجه دارد و از یک‌سو به نامطلوب بودن شرایط اجتماعی و گسست پیوندهای اجتماعی که تا پیش‌از این جوان را با خانواده و نسل‌های پیش و از این طریق با فرهنگ و سنت خویش پیوند می‌داد. او این طبیعت آرمان‌گرا و تحول‌خواه جوان را می‌ستاید و آن را نه معضل، بلکه ظرفیتی برای اصلاح و تحول جامعه می‌داند، مشروط بر این‌که با تأکید بر خط اصیل اسلامی و حفظ پیوندهای اجتماعی و فرهنگی، این ظرفیت تحول‌خواهی به‌درستی به‌سوی آرمان‌ها و اهداف بزرگ جهت‌دهی شود و فضا و ابزار مناسب برای آن فراهم گردد.

صدر مسئله گسست نسل‌ها در جهان امروز را یکی از رهاوردهای تمدن مادی جدید می‌داند که باعث از میان رفتن پیوندهای عاطفی و خانوادگی، افزون بر پیوندهای فکری، همچنین جایگزینی ارزش‌های مطلق با نگرش مادی و رواج کالانگاری شده است. عدم مشارکت جوانان در ساخت آینده در کنار نوگرایی و عدم تعلق آنان به جامعه نیز مزید بر آن است که می‌تواند به خشونت در جنبش‌های جوانان، عدم مسئولیت‌پذیری آنان و بی‌بهره‌ماندن نوگرایی‌ها و پیشرفت‌های امروز از سنت‌ها و تجربه‌های پیشین منجر گردد. صدر برای حفظ پیوند جوانان و جامعه، علاوه بر توجه به ضرورت تقویت پیوندهای عاطفی در خانواده، ترویج آرمان‌گرایی و نگرش مطلق به ارزش‌ها و نیز تربیتی همگانی دینی، آگاهانه و باز در جامعه، بر فراهم‌آوردن امکان مشارکت جوانان و دخالت‌دادن آنان در مسائل جامعه تأکید دارد.

مسئله دیگر، تعامل با جوانان به‌ویژه برای تبلیغ و دعوت آنان به دین است. صدر یکی از مهم‌ترین موانع این امر را فضای ناشی از بی‌عدالتی اجتماعی، نبود فرصت مناسب برای جوانان و نگرانی آنان از آینده می‌داند. او بر به‌کارگیری ظرفیت‌های بالقوه فکری و عملی موجود در دین و معرفی درست آن به جوانان در پاسخ به مسائل زمانه تأکید می‌کند. او برخی عوامل تربیتی را نیز در این مسئله دخیل می‌داند که نیاز به اهتمام در خانواده و نهادهای تربیتی دارد. همچنین عواملی چون نبود شناخت درست از دین در کنار مشاهده اجرای ناصحیح آن، پایین‌بودن سطح فکری مبلغان دینی و عدم اهتمام به برپایی تشکیلات و نهادهای دینی را موجب از دست رفتن بیش‌ازپیش امکان جذب و اثرگذاری بر جوانان می‌داند. لذا لازم است اهل دین ضمن داشتن ارتباط نزدیک، مستمر و منعطف با جوانان، نسبت به افزایش سطح فکری، تقویت روحیه مردمی‌بودن و عدم وابستگی مبلغان دینی به اصحاب قدرت و ثروت توجه داشته باشند؛ همچنین نسبت به ایجاد تشکیلات و نهادهای دینی به‌عنوان بستر مهمی در جذب جوانان و تبلیغ دین اهتمام بورزند.

منابع

- آذربایجانی، مسعود. (۱۳۹۵). *شاخص‌های تربیتی از نگاه امام موسی صدر*. ارائه شده در سی‌وسومین نشست از درسگفتارهای اندیشه و عمل، تهران: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.
- اباذری، عبدالرحیم (۱۳۸۱). *امام موسی صدر (امید محرومان)*. تهران: جوانه رشد.
- افشار کهن، جواد. (۱۳۸۸). گونه‌شناسی مسایل اجتماعی جوانان ایران با تأکید بر وضعیت دختران. *مطالعات راهبردی زنان*. ۱۱۰-۱۴۱: ۴۴(۱۱).
- بوذری‌نژاد، یحیی. (۱۴۰۰). *روش‌شناسی دانش اجتماعی مسلمین: رویکردهای فقهی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پرغو، محمدعلی (۱۳۸۳). *استعمار فرانسه در لبنان. نشریه دانشکده علوم انسانی و اجتماعی (دانشگاه تبریز): ویژه‌نامه تاریخ*، ۱۰(۱۶): ۴۵-۵۴.
- چمران، مصطفی. (۱۳۶۲). *لبنان*. تهران: بنیاد شهید چمران.
- علمی دانشور، مهدی. (۱۳۹۵). *بررسی سیره اخلاقی تربیتی امام موسی صدر*. قم: مسطر.
- ذکایی، محمدسعید. (۱۳۸۶). *فرهنگ مطالعات جوانان*. تهران: نشر آگه.
- ذکایی، محمدسعید. (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی جوانان ایران*. تهران: نشر آگه.
- ذکایی، محمدسعید. (۱۳۹۹). *هنر انجام پژوهش کیفی: از مسئله‌یابی تا نگارش*. تهران: نشر آگه.
- رابینگتن، ارل؛ واینبرگ، مارتین. (۱۳۸۷). *رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی*. ترجمه رحمت‌اله صدیق سروستانی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شرفی، محمدرضا (۱۳۸۲). ویژگی‌ها، افکار و پیامدهای ظهور نسل سوم نخبگان در ایران. در علیخانی، علی‌اکبر، نگاهی به پدیده گسست نسل‌ها: رویکرد فلسفه، جامعه‌شناسی، روانشناسی، سیاسی، تاریخی و ادبی به پدیده شکاف نسلی. تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- شفرز، برنهارد. (۱۳۹۱). *مبانی جامعه‌شناسی جوانان*. ترجمه کرامت‌الله راسخ. تهران: نشر نی.
- شمص، منی. (۲۰۱۶). *الفکر التربوی عند الامام السید موسی الصدر*. رساله‌الماجستير. معهد العلوم الاجتماعیه. الجامعة اللبنانية. [به عربی]
- شیبانی، ملیحه؛ محمدی، محمدعلی. (۱۳۸۶). تحلیل جامعه‌شناختی احساس انومی اقتصادی در میان جوانان. *رقاه اجتماعی*: ۶ (۲۵): ۳۸-۱۱.
- شیخ‌زاده، محمد؛ بنی‌اسد، رضا. (۱۳۹۹). *تحلیل مضمون: مفاهیم، رویکردها و کاربردها*. تهران: نشر لوگوس.
- عبدلی، معصومه. (۱۳۹۵). *بررسی سیره نظری و عملی امام موسی صدر به منظور استنتاج فلسفه تربیتی*. رساله دکتری. گروه آموزشی فلسفه تعلیم و تربیت. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی. دانشگاه خوارزمی.
- قاراخانی، معصومه. (۱۴۰۰). *درآمدی به تحلیل سیاست اجتماعی*. تهران: نشر کرگدن.
- قاسمی سیانی، علی‌اصغر. (۱۳۸۸). نقش جنبش جوانان در گذار به دموکراسی: تمهیدات نظری. *پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه*، ۲(۲): ۹۹-۱۲۲.
- گلزاری، محمود. (۱۳۸۳). *تفکر امام موسی صدر درباره جوانان از نگاه روان‌شناسی مثبت‌گرا*. ارائه شده در همایش اندیشه ر بوده‌شده، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- صدر، موسی. (۱۳۹۷). *زن و چالش‌های جامعه: جستارهایی درباره مسائل زن، خانواده و جوان*. ترجمه: احمد ناظم، علی حجتی کرمانی، مجید مرادی. تهران: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.
- صدر، موسی (۱۳۹۹). *آنچه خود گفت: روایت امام موسی صدر از زندگی و اندیشه‌های خود*. ترجمه مهدی فرخیان. تهران: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.
- ظاهر، یعقوب (گردآورنده). (۱۳۹۶). *گام به گام با امام: مجموعه گفتارها و مصاحبه‌ها و مقالات سیدموسی صدر*، جلد ۱-۱۲. ترجمه گروه مترجمان مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر. تهران: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.

مشونیس، جان. (۱۳۹۳). *مسائل اجتماعی*. جلد ۱. ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
معیدفر، سعید (۱۳۸۳). شکاف نسلی یا گسست فرهنگی. *نامه علوم اجتماعی*: ۲۴(۲۴): ۵۵-۸۰.
معیدفر، سعید. (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران*. همدان: نور علم.
هیئت رئیسه جنبش امل. (۱۳۹۳). *سیره و سرگذشت امام موسی صدر*. ویراست دوم. جلد ۱. ترجمه مهدی سرحدی. تهران: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.

Allen, S. (1968). Some Theoretical Problems in the Study of Youth. *The Sociological Review*, 16(3): 319-331.
Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77-101.
Gharbieh, Hussein. M. (1996). *Political awareness of the Shi'ites in Lebanon: the role of Sayyid Abd al-Husain Sharaf al-Din and Sayyid Musa al-Sadr*, Doctoral dissertation, Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, Durham University.
Naim, Ibrahim. Ali. (1998). *Imam Musa al-Sadr: An analysis of his life, accomplishments and literary output*. Doctoral dissertation, Department of Near Eastern Studies, University of Arizona.
O'Connor, M. K. & Netting, F. E. (2011). *Analyzing social policy: Multiple perspectives for critically understanding and evaluating policy*. New Jersey: John Wiley & Sons.
Wyn, J. & Cahill, H. (eds.). (2015). *Handbook of children and youth studies*. Singapore: Springer.